

NIKOLAJ **LOSSKIJ**
ONUFRIJEVIČ

DOSTOJEVSKIJ

A JEHO KREŠŤANSKÝ
SVETONÁHLAD

**VYDAVATELSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV**

Edícia svetových mysliteľov

NIKOLAJ **LOSSKIJ**
ONUFRIJEVIČ

DOSTOJEVSKIJ

A JEHO KREŠŤANSKÝ
SVETONÁHLAD

VYDAVATELSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATELOV

Copyright © dedičia

Prologue © Andrej Červeňák 2009

Cover design © Dušan Babjak 2009

Slovak edition © Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, spol. s r. o.,

Bratislava

e-mail: vsst@stonline.sk

<http://www.vsss.sk>

Realizované s finančnou podporou Ministerstva kultúry SR

VYDAVATELSTVO

SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV, spol. s r. o.

Nikolaj Onufrijevič Losskij: Dostojevskij a jeho kresťanský svetonáhľad

Zodpovedná redaktorka Viera Šenková

Obálka Dušan Babjak

Sadzba a tlač ETERNA Press

Vydanie druhé, vo Vydavateľstve Spolku slovenských spisovateľov prvé

Printed in Slovakia

ISBN 978-80-8061-365-5

O B S A H

PREDSLOV	
N. O. Losskij a Dostojevskij	7

ČASŤ PRVÁ OSOBNOSŤ DOSTOJEVSKÉHO

KAPITOLA I.	
Základné črty Dostojevského povahy	15
KAPITOLA II.	
Náboženský Život Dostojevského	45
KAPITOLA III.	
„Prerod presvedčení“	84

ČASŤ DRUHÁ SVETONÁHLAD DOSTOJEVSKÉHO

KAPITOLA IV.	
Absolútna dokonalosť	101
Boh	101
Ježiš Kristus	113
Kráľovstvo Božie. Nesmrteľnosť	121
Bohorodička	128
Svätí	131
KAPITOLA V.	
Teodícea Dostojevského	134
KAPITOLA VI.	
Absolútne hodnoty	150
Absolútna hodnota osobnosti	150
Hľadanie absolútneho dobra	152
Krása	158
Osobná individuálna láska	161

KAPITOLA VII.

Osobnosť v umeleckej tvorbe Dostojevského.....	169
Prvý pád	169
Satanáš a jeho pýcha	172
Pyšné ľudské ja	179
Stavrogin	181
Ivan Fiorodovič Karamazov	192
Versilov	200
Rozmanitosť pyšných charakterov.....	206
Ctižiadosť, samolúbosť a iné druhy zla v ľudskom charaktere ..	213

KAPITOLA VIII.

Význam utrpenia	224
-----------------------	-----

KAPITOLA IX.

„Dokonale krásny človek“

a duševne zdraví v dielach Dostojevského.....	231
Knieža Myškin.....	231
Makar Ivanovič Dolgorukij	239
Starac Zosima	242
Aloša Karamazov	245
Sofia Andrejevna Dolgoruká.....	252
Chorobné a zdravé u Dostojevského.....	256
Sociologické vysvetlenie hrdinov Dostojevského.....	257

KAPITOLA X.

Kresťanstvo.....	260
Pravoslávie	260
Katolicizmus. Protestantizmus.....	272
Legenda o Velkom inkvizítovi.....	276

KAPITOLA XI.

Európa a Rusko	285
Misia ruského národa.....	297
Rusko ako štát.....	300
Európa, Rusko a ruský národ	305

KAPITOLA XII.

Socializmus.....	309
------------------	-----

DODATOK

O pôvode F. M. Dostojevského.....	319
-----------------------------------	-----

N. O. LOSSKIJ A DOSTOJEVSKIJ

Literatúra o Dostojevskom prevyšuje viac ako stokrát jeho vlastnú tvorbu. Za posledných sto rokov (od jednej z najproduktívnejších diskusií o ňom takých autorov ako Rozanov, Volynskij, Merežkovskij, Berďajev, Šestov, Soloviov, Bulgakov a ďalší) takmer neexistovali estetické, etické, filozofické, náboženské a iné tvorivé aktivity, ktoré by nenadväzovali na Dostojevského. Pretože (takmer) všetky uznávajú, že v centre jeho pozornosti sa nachádzal človek (bol antropocentristom), ich cesty smerovali alebo k odhaleniu Dostojevského prienikov *k prírodnej* podstate človeka (vrchol naturalistických koncepcií Dostojevského predstavujú práce Freuda, Nejfěldovej, Kašinovej-Jevreinovej, Číža, Słomina a ďalších), iných – k *sociálnej* štruktúre človeka (začal ju ešte Belinskij a Dobroľubov, ale vrchol dosiahla v prácach sovietskych autorov – Pereverzeva, Jermilova a ďalších), jeho *duchovnej* a metafyzickej transcendentalite (v úvode spomínani ruskí transcendentalisti, ďalej Leontiev, Gessen, Guardini a ďalší). Estetickým a filozofickým aspektom Dostojevského antropocentrizmu sa venovali takí autori ako Vinogradov, Bachtin, Bicilli, Grossman, Golosovker, Bursov, Tunimanov, Vetlovskaja a ďalší. V posledných desaťročiach 20. storočia sa objavila nová generácia dostojevskológov, ktorých aktivizovali medziiným aj edície *Dostojevskij – materiály a štúdie* (takmer 20 zväzkov, hlavný redaktor Fridlender) a *Dostojevskij a svetová kultúra* (tiež asi 20 zväzkov, hlavný redaktor Stepaňan).

Preto zákonite vzniká otázka: Aké miesto zaujíma v ruskej a svetovej dostojevskiáde 20. storočia kniha N. O. Losského *Dostojevskij a jeho kresťanský svetonáhľad*? Odpoveď: V ruskej takmer priekopníckej, pretože 20. storočie (marxistická literárna veda) kresťanský aspekt ignorovala, vo svetovej vyplýva z originality Losského a z jeho životnej i vedeckej odysey...

N. O. Losskij (1870 – 1965) bol filozof, prednášal ma Sankt-

peterburskej univerzite, roku 1922 ho spolu s ďalšími 120 vedcami a spisovateľmi sovietska vláda, ako nelojálnych a ideovo nepriateľských, vyhostila z krajiny. Dvadsať rokov žil a pôsobil ako profesor v Prahe, od roku 1942 v Bratislave, po roku 1945 v Paríži, New Yorku a v ďalších mestách. Ako filozof vytvoril originálnu gnozeologickú *teóriu intuitivizmu* (*Zdôvodnenie intuitivizmu*, 1906, *Zmyslová intelektuálna a mystická intuícia*, 1938), *teóriu metafyziky* (*Svet ako organický celok*, 1917), *teóriu „teonómnej etiky“* (*Podmienky absolútneho dobra*, 1947) a v závere svojej aktivity *kresťanskú filozofiu* atď. Je autorom veľkého množstva štúdií a asi dvanástich samostatných vedeckých monografií.

Monografiu *Dostojevskij a jeho kresťanský svetonáhľad* napísal ako profesor Univerzity Komenského v Bratislave. Korelovala s požiadavkami doby (slovenský štát) a s jeho osobným vývinom – ako intuitívnym mysliteľom, filozofom a literárnym vedcom. Vyšla v slovenčine vo vydavateľstve Tranoscius roku 1946, v ruštine v New Yorku roku 1953 a roku 1994 aj v Moskve. Skladá sa z dvoch častí: 1. časť – Dostojevského osobnosť (Dostojevského životopis ako kresťana), 2. časť – Dostojevského svetonáhľad (Dostojevskij ako kresťanský filozof a spisovateľ). Jej prínos je najmä v druhej časti...

Pretože Dostojevskij sa v prvej polovici 20. storočia stal predmetom vášnivých sociologických interpretácií (sovietska dostojevskiana), interpretácií formálnych (tradície ruskej formálnej školy a československého štrukturalizmu), freudistických (o tom sme sa už zmienili) a moderne-filozofických (existencialistických, fenomenologických) atď., Losskij sa rozhodol aktualizovať filozoficko-kresťanský (tomistický a neotomistický) pohľad na jeho tvorbu. Nie je vylúčené, že využil aj Hanusove kresťanské dostojevskologické reflexie. Základ jeho úvah tvorí detailná a vášnivá *analýza* textov Dostojevského tvorby, ktorá smeruje k večným pravdám Božským a Kristovým. Ide o jednotu analýzy a dedukcie, textológie a kristológie, smerujúcej k človekovi ako tajomstvu. Zdanlivo teologické problémy (Boh, Ježiš Kristus, kráľovstvo Božie, Bohorodička, svätí) a problémy etické (absolútna hodnota osobnosti, hľadanie absolútneho dobra, krásy, osobná, individuálna láska) a ďalšie, majú antropologicko-ontologický a axiologický charakter. Zaujíma ho, čo znamená pre Dostojev-

ského človek, zmysel života a človeka, Dostojevského zápas o pochopenie a umelecké zobrazenie „večných právd“ atď.

Dostojevskij, podľa názorov Losského, bol rozporuplným človekom už od detstva – na jednej strane „čertovská sebaláska“, na strane druhej „sebaobetovanie až po sebalikvidáciu pre nešťastných“, čo vytvorilo neskôr (po návrate zo Sibíri) základ jeho *filozofie lásky*. Každý človek túži po plnosti a plnohodnotnosti svojho života. „*Dosiahnuť takú plnosť bytia môže ľudská individuálna bytosť iba prostredníctvom intímneho spojenia svojho života s individuálnym životom všetkých ostatných bytostí*“ – parafrázuje Losskij Dostojevského, a pokračuje: „*Základnou podmienkou takeého intímneho spojenia bytostí je láska k Bohu, väčšia ako k sebe, i láska k bytostiam, taká istá ako k sebe.*“ Z tohto hľadiska – z hľadiska lásky k Bohu a blížnemu ako k sebe samému – analyzuje Losskij postavy Dostojevského umeleckých diel. Každý človek chce byť šťastný a túži po naplnení svojho života. Lenže jedni to chcú dosiahnuť absolutizáciou svojho ja, svojich potrieb a želaní – preto sa stanú egoistami a tvorcami zla, iní sa dokážu obetovať pre iných, v tom nájdu svoje šťastie – preto sa stanú altruistami a tvorcami dobra. Človek môže byť tvorcom a darcom dobra i zla. Toto poslanie dal človekovi sám Boh spolu s ideou slobody a tvorby sveta i seba samého. Cituje Berďajeva: „... *sloboda sa nachádza v samom centre Dostojevského svetonázoru... sloboda je mu aj antropodícea a teodícea, v nej treba hľadať chápanie človeka i chápanie Boha... Dostojevskij skúma osud človeka vypusteného na slobodu.*“ Uvedené kresťansko-filozofické a etické východiská Dostojevskij spájal s pravoslávnu cirkvou a Ruskom. V ruskom pravosláví videl Losskij, v súlade s Dostojevským, slobodu srdca, v ktorom sídli Kristus. Obidvaja – Kristus i ruský národ – prešli cestou utrpenia a v utrpení pre seba, iného, národ i ľudstvo našli zmysel svojho jestvovania. „*Ruský Kristus, čiže Kristus v tom aspekte, v akom ho prijal do svojho srdca ruský národ,*“ parafrázuje Losskij Dostojevského, „*tvorí podstatu ruského pravoslávia.*“ „*Podstata ruského poslania,*“ píše Dostojevskij r. 1869 Strachovovi, „*je odhaliť pred celým svetom ruského Krista, ktorého svet nepozná, ktorého princípy tvoria základ nášho rodného pravoslávia.*“ Táto viera, toto pravoslávie vyrástlo v škole „*stáročného nekonečného utrpenia, ktoré národ prežil vo svojich dejinách, on, všetkými*

ponechaný napospas, všetkými opovrhnutý, robotoval pre všetkých i na všetkých, sám s Kristom – utešiteľom, ktorého prijal vtedy do svojho srdca navždy a ktorý zachránil pred zúfalstvom jeho dušu“. Katolicizmus a protestantizmus sa klaňajú inému Kristovi, parafrázuje Losskij Dostojevského: katolicizmus nahradil Krista pápežom a ideou násilia (inkvizícia), protestantizmus stelesňuje individualistickú ideu „protestu a negácie“, ideu nekonečnej slobody (učenie Luthera, Kalvína, Husa, Zwingliho a ďalších).

Losského kniha je takmer encyklopédiou problémov Ruska, pravoslavia, slovanstva a antropológie, tak ako ich chápal Dostojevskij (a takmer storočie po ňom vnímal Losskij). Napája sa na bohatú „kristologickú dostojevskológiu“, ale zároveň znamená jej nové – Losského chápanie. Na ilustráciu: roku 2002 vyšla v Rusku monografia srbského pravoslávneho bohoslovca Justina Popoviča *Dostojevskij o Európe a Slovanstve*, ktorá robí ostrý predel medzi Ruskom a pravoslávím i Európou a katolicizmom: v Rusku a v pravosláví existuje túžba človeka splynúť s Bohočlovekom – v katolíctve a na Západe túžba stať sa človekobohom, a ďalej: bohoľudský zmysel dejín – antropocentrický zmysel dejín, kristodíceá – antropodíceá, kristocentrizmus – egocentrizmus, kristonosný človek – dejinotvorný človek, bohoľudská láska – individualistická láska, človekobožská kultúra – ľudská kultúra, dobro spoločnosti s Kristom – dobro človeka bez Krista, jednota duší – jednota tela, jednota ľudstva ako Kristova cirkev – jednota ľudstva na princípe pragmatizmu, rozumu, techniky a vedy atď.

Losského kresťanská antropológia a dostojevskológia také antitézy nepozná, je ústretovejšia aj voči teológii, dostojevskológii, filozofii a politológii Západu. Losskij žil a pracoval viac ako štyridsať rokov na Západe, aktívne komunikoval so západoeurópskymi vedeckými a spoločenskými aktivitami, čo nemohlo nepoznamenať jeho individuálne duchovné i spoločenské vedomie. „*Dostojevského vzťah ku katolíctvu je nespravodlivý,*“ napísal Losskij a pokračoval: „*Zabúda, že všetky kresťanské cirkvi v pozemskej historickej existencii majú veľa nedostatkov, ale mystická a jednotná cirkev zostáva nemenná... Hriech je jav historický – Kristus večný... Národ náš hreší a špiní každý deň, ale v istých momentoch, v Kristových minútach, sa nikdy nemýli.*“ Legendu o Velkom inkvizítorovi, napríklad, ktorú Popovič vníma výlučne ako kritiku

katolicizmu, Losskij chápe ako kritiku istej časti katolíckych duchovných. Lenže takú časť (temnú) nachádza aj v pravoslávnej cirkvi, v ktorej „*popri veľkých zasvätenoch sa nájdú aj ľudia s takými nedostatkami ako obžerstvo, mamonárstvo atď.*“. V oboch cirkvách sa nájdú skutoční sluhovia cirkvi, ale aj tzv. cirkevníci. Preto pri legende o Veľkom inkvizítovi treba upresniť, čo patrí inkvizítovi, čo literárnej postave Ivanovi Karamazovovi (ktorý legendu vymyslel) a čo Dostojevskému...

Losskij, veľký ctiteľ Dostojevského, „katolicizoval“ aj niektoré pravoslávne dogmy... V súlade s reformátormi pravoslávia (Soloviov, Fiodorov, Merežkovskij) Dostojevskij napríklad tvrdil, že svätá Mária, matka Ježišova, bola človekom (preto sa aj na ňu vzťahoval dedičný hriech) a iba po narodení Boha-Syna, v dotyku s Ním získavala na božskej podstate. Sviatky Panny Márie (zvestovanie, nanebovzatie a ďalšie) sa chápu ako míľniky na tejto ceste. Losskij, v súlade s katolíctvom, namieta proti takejto interpretácii Matky Božej. „*Nemožno pripustiť, že by taká bytosť, ktorá má prvoradý význam pre celý svet, bola stvorená Bohom len asi pred 2 000 rokmi, keď sa sv. Jakubovi a Anne narodila dcéra Mária, a dostala kozmickú moc len po svojom usnutí*“ atď.

Život Losského na Západe, ako sme už naznačili, ovplyvnil jeho vedomie, a teda aj recepčné vedomie vo vzťahu k Dostojevskému. Vo svojom filozofickom diele komunikoval napríklad s Bergsonom, ale jeho podnety ďalej prehľboval a vytváral svoju originálnu koncepciu intuitivizmu (vedomie ako koncentrácia duchovných lúčov, ktoré osvecujú jednotlivé stránky bytia). Losskij ako kresťanský estetik a etik približoval a zblížoval ruské (pravoslávne, ale aj byzantsko-duchovné) vedomie s vedomím západným (racionálnotranscendentálnym), čím vytváral svojho druhu prehistóriu kresťanského a duchovného ekumenizmu.

Taký charakter má aj jeho monografia Dostojevskij a jeho kresťanský svetonáhľad.

Andrej Červeňák

ČASŤ PRVÁ

Osobnosť Dostojevského

Základné črty Dostojevského povahy

Fiodor Michajlovič Dostojevskij (30. 10. 1821 – 28. 1. 1881) sa od začiatku až do konca života v celom svojom správaní a povahe vyznačoval neobyčajnou, niekedy priam diabolskou samolúbosťou, nezávislosťou presvedčenia a konania, tvrdošijnosťou pri obhajobe svojich názorov, láskou k slobode a citlivosťou na akékoľvek utláčanie.

V detstve bol malý Feďa podľa mienky rodičov „ako oheň“, rád sa vystatoval obratnosťou a silou, hral sa na „divochov“, na Robinsona, vždy bol v čele hry. Keď sa raz nechcel podrobiť cudzej autorite, otec mu priam prorocky povedal: „Ej, Feďa, daj si povedať, lebo raz bude s tebou zle... nakoniec sa dostaneš pod červenú čapicu“.¹

Sklon žiť v ríši fantázie sa u Dostojevského prejavuje veľmi skoro. Už ako dieťa so záujmom počúva, keď otec číta matke romány Anny Radcliffovej. Rád číta cestopisy, romány Waltera Scotta, túži cestovať na východ a ako 16-ročný sa pokúša napísať román z prostredia Benátok.

Po odchode z rodinného hniezda – na vysokej škole technickej, v úrade a potom v trestaneckom tábore na Sibíri stráni sa samolúby Dostojevskij svojich priateľov, ktorých mu nanútilo prostredie. Žije úplne osamotene a dáva sa unášať fantáziou. Hrdina novely *Gazdiná*, odtrhnutý od skutočnosti a žijúci osamelo vo fantazmagorických vidinách, sa podobá na Dostojevského v tomto období života. Pri písaní novely *Gazdiná* mal Dostojevskij na zreteli zrejme seba a zároveň hlavnú postavu svojej novely,

---

1 A. M. Dostojevskij: Spomienky, s. 43, 56, 71, červená čapica – uniforma sibírskych trestaneckých skupín.

keď v liste bratovi Michailovi písal: „Zovňajšok musí byť vyvážený vnútorným životom. Ináč pre nedostatok vonkajších javov bude mať vnútorná stránka nebezpečnú prevahu. Nervy a fantázia zaberú priveľa miesta v bytosti. Každý vonkajší jav sa zdá byť príliš obrovským, zastrahuje akosi a človek sa začína báť života.“²

Stránenie sa priateľov nie je však príznakom Dostojevského indiferentnosti k ľuďom alebo tvrdosti srdca. Naopak, Dostojevskij veľmi intenzívne vníma cudzí život, veľmi ľahko vniká do hĺbky charakteru nielen duší ľudí, ale i živočíchov; je neobyčajne citlivý k cudziemu utrpeniu. Jeho vzdalovanie sa od kamarátov sa vysvetľuje tým, že je nespokojný so skutočnosťou, ktorá je priveľmi vzdialená od ideálu a veľmi často nepríjemne uráža jeho samolúbošť.

Užšie styky pestuje len s vyvolenými, napr. so Šidlovským, alebo s osobami, ktoré si sám pozval. Tak rozpráva napríklad Dr. Janovskij, že v rokoch 1846 – 1849 Dostojevskij rád pozýval priateľov na obedy do hostincov, na týchto schôdzkach rečnil a živo debatoval o literárnych dielach.³

Dostojevskij miluje vášnivo a chce byť milovaný. Pokladá sa za človeka „s nežným srdcom, ktoré však nevie vyjadriť svoje city“.⁴

Vo všetkých obdobiach života sa Dostojevskij sťažuje na svoju zlú povahu: „Inokedy, keď sa moje srdce rozplýva v láske, nepočuješ odo mňa prívetivého slova“ (bratovi, I, č. 44). Netreba sa preto čudovať, že všetku svoju túžbu po láske ukája v snoch a vyjadruje ju v takých dielach ako *Biele noci*, *Netočka Nezvanovová*, *Gazdiná*, *Chudobní ľudia*, *Maličký hrdina*. A koľko ešte takých fantastických výstupov, ako rozhovory s milovaným dievčaťom v *Bielych nociach*, ostalo literárne nespracovaných!

Vo chvíľach, keď výnimočné okolnosti alebo rodinné styky či jednoduchý zvyk trhajú hrádze medzi Dostojevským a ľuďmi, prejavuje sa nežnosť a dobrota jeho duše jasne a silne. Jastržemskij, odsúdený na nútené práce, bol v Toboľsku blízko k samovražde; pred týmto krokom ho zachránil Dostojevskij, ktorý sa

---

2 Dostojevskij: Listy I, č. 44, s. 106. Odvolávajúc sa na Listy, budem ďalej označovať len ich čísla. O autobiografickom význame *Gazdinej* pozri článok A. Béma Dramatizácie blúznenia v zborníkoch O Dostojevskom I, red. A. Béma.

3 Spomienky na Dostojevského, Russkij vestnik, apríl 1885.

4 A. G. Dostojevskaja: Vospominanija, s. 47.

v tomto prípade vyznamenal mužnou tvrdosťou a súčasne ženskou nežnosťou.⁵

O jeho mimoriadnej добрote svedčia mnohé fakty. Dr. Riesenkampf, jeho priateľ z mladosti, hovorí: „F. M. patrila k ľuďom, s ktorými sa všetkým žije dobre, ale ktorí sami stále trpia núdzu. Okrádali ho nemilosrdne, ale pre svoju dôverčivosť a dobrotu nechcel sa miešať do vecí, usvedčovať slúžku a jej priateľku, ktoré bohatli na úkor jeho pohodlnosti.“ Keď si Dostojevskij a Riesenkampf prenajali roku 1843 spoločný byt, stalo sa spoločné bývanie s lekárom trvalým prameňom nových výdavkov. Každého chudobného, ktorý sa prišiel k doktorovi poradiť, chcel Dostojevskij prijať ako najmilšieho hosťa. „Všetci, osudom ukrivdení, nešťastní, chorí a chudobní sa uňho stretávali so zvláštnym súcitom,“ rozpráva barón A. E. Vrangel, „jeho neobyčajná dobrota je známa každému, kto ho bližšie poznal... Zhovievavosť Fiodora Michajloviča k ľuďom bola akoby z iného sveta.“⁶

Dostojevskij vzal k sebe na plné zaopatrenie vdovu, ktorá stratila muža a ostala s tromi deťmi, 11, 7 a 5-ročným. Spravil to zo súcitu. Anna Grigorievna Dostojevská o tom píše: „Keď som bola ešte snúbenica Dostojevského, Fedosia mi so slzami v očiach rozprávala, že F. M. je veľmi dobrý. Keď v noci pracoval a počul, že niektoré dieťa zaplakalo alebo zakašľalo, prišiel, prikryl ho prikrývkou, utišil ho a len vtedy, keď sa mu to nepodarilo, zobudil Fedosiu.“ (A. Dostojevská, Spomienky, 78). Dostojevskij sa staral i o odpočinok slúžok (s. 217). Hoci jeho finančné pomery boli veľmi ťažké, po smrti milovaného brata Michaila pomáhal jeho rodine. Pozoruhodná je najmä jeho starostlivosť o nevlastného syna Pavla Isajeva a hmotná podpora, ktorú mu poskytoval i vtedy, keď tento mladík kladie prehnané požiadavky, postupne odpredáva obľúbenú knižnicu otčima, ktorý sa dlhší čas zdržiaval v cudzine, miesto, ktoré dostal vďaka otčimovej protekcii, po mesačnej službe stráca pre bezočivé správanie k predstaveným atď. Všetky nepríjemnosti pre nevlastného syna znáša Dostojevskij s neobyčajnou krotkosťou a trpezlivosťou.

---

5 O. Müller: Materiály pre životopis F. M. Dostojevského, s. 127 v knihe Biografia, listy a poznámky zo zápisníka F. M. Dostojevského, 1883.

6 Barón A. E. Vrangel: „Spomienky na F. M. Dostojevského na Sibíri“, 1883 – 1856, SPB, 1912, s. 35.